

ANADOLU'NUN FETHİNİ KOLAYLAŞTIRAN FAKTÖRLER*

THE FACTORS THAT FACILITATE THE CONQUEST OF ANATOLIA

Nilay AĞIRNASLI **

Öz

Selçukluların Anadolu'da kolaylıkla ve rahat bir şekilde ilerlemesinin bir takım nedenleri vardır. Bunların başında Bizans İmparatorluğu'nun zor durumda olması gelmektedir. Çünkü Bizans, Anadolu halkına karşı ayrımcılık yapıyor ve bu topraklardaki orduyu ihmâl ediyordu. Bu durum ise savunma sistemini zayıflattı ve Selçukluların Anadolu topraklarındaki fetihlerini kolaylaştırdı. Ayrıca Çağrı Bey'in Anadolu'ya bir sefer düzenleyerek bu sefer vasıtasıyla Anadolu hakkında bilgi edinmesi, Anadolu fetihleri açısından mühim bir gelişmeydi. Diğer taraftan Selçukluların sahip oldukları Türkmen gücü de onların Anadolu'da ilerlemelerine yardımcı oldu. Zira Türkmenler çok iyi savaşçılardı. Öte yandan Selçukluların hoşgörüsü sahibi olmaları da önemli bir husustu. Zira Anadolu halkı Selçukluların hoşgörüsüne dayalı idarelerini bizzat tanıdılar ve bu idareyi benimsemekte sakınca görmediler. Bütün bunlar Selçuklu hâkimiyetinin Anadolu topraklarında yerleşmesinde önemli rol oynadı.

Anahtar Kelimeler

Selçuklular, Anadolu, Bizans, Türkmenler.

Abstract

Seljuks had some opportunities so that they had gone forward more comfortable and easier in the land of Anatolia. At the beginning of these opportunities, the Byzantine Empire was in a difficult situation. Because the Byzantine applied the discrimination against people of Anatolia and neglected the army in the land. This is situation weakened the defense system and Seljuks conquest in the land of Anatolia would be easier. Also Cagri Bey organized an expedition to Anatolia and Seljuks took information about Anatolia through this expedition. This information was very important to Anatolia conquest. On the other hand Seljuks had Turkmens power which helped them to go forward in Anatolia. Because Turkmens were good fighters. The other important thing is that the Seljuks had tolerance towards the events. Because the people of Anatolia recognized the tolerant administration of Seljuks and they adopted this administration. Briefly Seljuks played an important role that the settlement of Turkish domination in the land of Anatolia

Keywords

Seljuks, Anatolia, Byzantine, Turkmens.

* Bu konu "Büyük Selçuklu Devleti'nin Mısır ve Anadolu Politikaları" adlı doktora tez çalışmamızdan yola çıkılarak hazırlanmıştır.

** Dr., Orta Çağ Tarihi Bilim Dalı, Ankara-TÜRKİYE, nilaynas@yahoo.com

GİRİŞ

Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluş süreci, devlete ismini veren Selçuk Bey'in Cend şehrine gelerek Müslüman olmasıyla başlamıştır. Şöyle ki; Selçuk Bey Oğuz Yabgu Devleti'nde¹ sübaşı (ordu komutanı) görevinde bulunmaktaydı. (Mirhond 1339: 236; Ahmed b. Mahmud 1977: 3; Kafesoğlu 1997a: 355; Koca 1997: 47; Sadruddin el-Hüseynî 1999: 1; Sümer 1999: 87; Müneccimbaşı 2000: 3) Ancak onun bu görev vasıtasıyla her geçen gün itibarını arttırması yabgu ile aralarının açılmasına sebep oldu. Bunun üzerine o da mahiyetiyle birlikte Cend şehrine gelerek buraya yerleşti.² Seyhun (Sır-derya)'un sol kenarında yer alan ve Türkler ile İslâm ülkeleri arasındaki sınırda bulunan Cend (Kafesoğlu 1997a: 355), Oğuz Yabgu Devleti'ne tâbi, halkının çoğunluğu Müslüman olan bir şehirdi. (Sümer 1999: 67-87; Barthold 2006: 48) Bu şehre gelen Selçuk Bey de mevcut durum ve şartları dikkate alarak çok geçmeden mahiyetiyle birlikte Müslüman oldu ve bölgedeki varlıklarını devam ettirebilmek amacıyla büyük bir mücadele başlattı. (Abû'l-Farac 1999: 292-293) İşte Selçuk Bey'in başlattığı bu mücadele daha sonra oğlu Arslan Yabgu ve torunları Tuğrul ile Çağrı Beyler tarafından Mâverâünnehir ve Horasan topraklarında Karahanlı ve Gaznelilere karşı devam ettirildi. Neticede Selçuklular, Gaznelileri Serahs'ta (1038) mağlup etmelerinin ardından devletlerini kurdular (Turan 1965: 56; Kafesoğlu 1997a: 361; Köymen 1998: 48-54; Köymen 2000: 268; Özgüdenli 2013: 76) ve 1040 Dandanakan zaferiyle birlikte de resmen bağımsızlıklarını ilan ettiler.³

Selçuklu beylerinin başlıca amaçları ise kendi devletlerinin idaresi altında İslâm dünyasının siyasi ve manevi bütünlüğünü sağlayabilmek olmuştur. (Koca 2011: 107) Çünkü İslâm dünyası XI. yüzyılda farklı idarecilerin arasında bölünmüş, fetihler durmuş bir vaziyetteydi. Nitekim devletin ilk sultanı Tuğrul Bey başta olmak üzere Alp Arslan ve Melikşâh gibi Selçuklu sultanları bu durumu değiştirebilmek için mücadele etmişlerdir. (Koca 2011: 107-108)

Selçuklu sultanları bu uğurda gayret sarf ederlerken İslâm dünyasının kadim rakibi Bizans İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altındaki Anadolu topraklarına seferler düzenlemeyi de ihmâl etmemişlerdir. Devletin temelini teşkil eden Türkmenlerin durumu ise bu seferlerin düzenlenmesinde başlıca rol oynamıştır. Nitekim Müslüman olmalarıyla birlikte İslâm

¹ Oğuzlar X. yüzyılın birinci yarısında Hazar Denizi'nden Seyhun Irmağı'nın orta yatağındaki Farab ve İsficab yörelerine kadar olan yer ile bu ırmağın kuzeyindeki bozkırlarda yaşıyorlardı. Seyhun Irmağı'nın ağzına yakın yerdeki Yeni-Kent, Oğuz Yabgu Devleti'nin başkenti idi. Devletin başında bulunan kişi "yabgu" unvanını kullanıyordu. Oğuzlar komşuları Peçenekler, Hazarlar, Karluklar, Çiğiller ve Kimekler ile mücadele halinde varlıklarını sürdürmeye çalışmışlardır. Öte yandan Oğuz Yabgu Devleti'nin ne zaman yıkıldığı meselesi net değildir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Pritsak 1996: 99-102; Kafesoğlu 1997b: 190; Sümer 1999: 61vd; Gündüz 2009: 10vd.)

² Mirhond 1339: 237; Ahmed b. Mahmud 1977: 3-5; Kafesoğlu, 1997a: 355; Koca 1997: 47. Sadruddin Hüseynî 1999: 1-2; Abû'l-Farac 1999: 292-293; Sümer 1999: 87; Müneccimbaşı 2000: 3; Selçuk Bey'in Cend'e göç etmesinin başka nedenlerinin de olduğu ifade edilmektedir. V.V. Barthold (2006: 102) Kuzeydeki Kıpçakların Oğuzlara baskı yapması sonucunda Oğuzların bir kısmının güneye inmek zorunda kaldıklarını; İbrahim Kafesoğlu, (1997a: 355) Oğuz Yabgu Devleti'nde Yengi-kent ve çevresindeki otlakların hayvan sürülerine yeterli gelmemesi sonucunda Oğuzlardan bir grubun otağı daha bol olan güneye indiğini; Mehmet Altay Köymen (1998: 24) Selçuk Bey'in Oğuz Yabgusunu tasfiye ederek onun yerine Yabgu olma düşüncesini gerçekleştirmek istemesi üzerine Oğuz Yabgusu ile Selçuk Bey'in arasının açılması ve bundan dolayı Selçuk Bey'in Yengi-kent'i terk etmek mecburiyetine düştüğünü, Sencer Divitçioğlu ise (1994: 58-59) Oğuzlarda Yabgu'nun seçimle işbaşına gelmesine rağmen o dönemde Yabgu olan Yazır boyundan Baran'ın, kendi sağlığında oğlu Ali Han'ı yerine veliaht olarak tayin ettiğini, bu duruma karşı çıkan Selçuk Bey'in, Yabgu ile arası açılınca Cend'e gitmek durumunda kaldığını ifade etmektedir.

³ Ayrıntılı bilgi için bk. Ahmed b. Mahmud 1977: 5vd.; Sevim-Merçil 1995: 15-27.; Kafesoğlu 1997a: 353-362.; Koca 1997: 41-81; Reşidüddin 1999: 5-15; Müneccimbaşı 2000: 3-11; Reşidüddin 2010: 70-87; Özgüdenli 2013: 61-89

dünyasında Türkmen⁴ adıyla anılmaya başlanan ve Selçuklu ailesinin de Kınık boyuna mensup olduğu (Gordlevski 1988: 94; Kafesoğlu 1997a: 353; Sümer 1999: 90; Reşidüddîn 1999: 5; Reşidüddîn 2010: 71; Kâşgarlı Mahmud 2013: 55) Oğuzlar, Büyük Selçuklu Devleti'nin temelini oluşturmaktaydılar. Ancak Selçuklu beyleri ve Türkmenler arasında devletin kuruluş sürecinden itibaren bazı anlaşmazlıklar yaşanmaya başlamış, bu durum daha sonra da devam etmişti. Böyle bir anlaşmazlık yaşanmasının en temel sebeplerinden birisi ise, Türkmenlerin kendi boy düzenlerine göre yaşamakta ısrarcı olmalarıydı. Gerçekten de Büyük Selçuklu Devleti'nin kurulmasıyla birlikte İslâm ülkelerinde sayıları gittikçe artmaya başlayan Türkmenler, yaşam tarzlarıyla bu topraklarda ciddi bir tedirgin yaratmaktaydılar. Zira Türkmenler, boy beylerinin idaresinde kendilerine yurt, sürülerine de otlak bulmak maksadıyla İslâm ülkelerinde bağımsız olarak hareket etmekteydiler. (Koca 1997: 93) Öte yandan Selçuklu idaresi ile devletin kuruluşunda büyük hizmetleri olmuş Türkmenler arasında, devlet müesseselerinin tanzimiyle alâkalı bir kırgınlık hâsıl olmuştu. Nitekim Büyük Selçuklu Devleti'nin, devlet müesseselerinde yapılan düzenlemelerle gitgide yerli halkın devleti haline gelmesi Türkmenleri oldukça rahatsız etmekteydi. Bilhassa da Selçuklu beylerinin 1040 Dandanakan zaferinin ardından orduyu Gaznelilerde uygulanan gulâm sistemine göre düzenleyerek Türkmenleri ikinci plâna itmesi, Türkmenlerin Selçuklu idaresine karşı büyük bir kırgınlık duymalarına sebep olmuştu. (Koca 1997: 80; Köymen 1998: 162; Agacanov 2006: 135-136) Bütün bu yaşananlar ise Büyük Selçuklu Devleti'nin merkezi yönetim anlayışına zarar verebilirdi. (Koca 2011: 4) Dolayısıyla Tuğrul Bey'in Türkmenlerle ilgili yaşanan sorunla ciddi anlamda ilgilenmesi gerekiyordu.

Türkmenlerin yaşam tarzlarına bağlı olarak İslâm ülkelerinde yarattıkları tedirginlik, yerli yöneticilerin Tuğrul Bey'e elçiler vasıtasıyla şikâyetle bulunmalarına sebep olmuştu. (Turan 1965: 74; İbnü'l-Esîr 1987:9, s.298-299; Merçil 2002: 602) Ayrıca Abbâsî Halifesi el-Kâim Bi-Emrillâh da Tuğrul Bey'e elçi göndererek kendisinden mevcut durumla ilgilenmesini istemişti. Bu cümleden olarak, Halife 1044 yılında ünlü İslâm hukukçusu Mâverdî'yi Tuğrul Bey'e elçi olarak gönderip ondan (Köymen 1986: 37; Kafesoğlu 1997a: 364) "*Fethettiği topraklarla yetinmesini geri kalan yerleri ise Arap emirlerine bırakmasını talep etmişti.*" Tuğrul Bey ise buna karşılık "*Benim askerlerim pek çoktur ve bu memleketler onlara kâfi gelmemektedir.*" cevabını vermişti. (Abû'l-Farac 1999: 302)

Görüldüğü gibi mevcut durum Tuğrul Bey'i Türkmenlerle ilgili bir çözüm bulmaya sevk ediyordu. Ancak onun işi hiç de kolay değildi. Çünkü Selçuklu sultanı, bir taraftan lideri olmak istediği İslâm dünyasının yerli halkının yağmalardan zarar görmelerini önleyip kendi merkezi yönetimini korumak, diğer taraf da devletin temeli olan soydaşları Türkmenlerin yer ve yurt sıkıntılarına çözüm bulmak zorunda idi. (Turan 1965: 67)

Sonuç olarak tecrübe sahibi bir devlet adamı olan Tuğrul Bey, herkes için hayırlı olabilecek gibi görünen bir çözüm yolu bulmakta gecikmedi. Bu çözüm yolu ise, Türkmen gruplarına yeni bir hedef göstermek idi. (Koca 1997: 94) Çünkü Tuğrul Bey, "*Selçuklu beylerinin ele avuca sığmaz kardeşleri*" (Grousset 2006b: 183) Türkmenlerin psikolojisinden çok iyi anlıyordu ve bu sebeple de onların askerî bir müdahale ile kontrol altına alınamayacaklarını iyi biliyordu. (Koca 1997:

⁴ Araştırmalara göre; "Türkmen" adı VIII. yüzyılda görülmüştür ki, bunlar On-Ok kabilesine mensup bir grup olmalıdır. Türkmen adının ortaya çıkışı hem tarihi hem de etimolojik anlamda tartışma konusu olmuştur. Nitekim Balasagun ile Mirki arasında yaşayan ve Orta Asya'da ilk defa İslâm dinini kabul edenler Türkmenler olduğu için, bu ad "Müslüman Türk" anlamında kullanılmaya başlanmış ve Oğuzlardan Müslüman olanlara Türkmen denilmiştir. Öte yandan XI. yüzyılda "Türkmen", Karluk, Halaç ve Oğuzları kapsayan siyasi bir terim olarak kullanılmış, daha sonra Karluklar ve Halaçlar bu birlikten ayrılınca bu isim sadece Oğuzlara verilmiştir. (Ayrıntılı bilgi için bk.: Sümer 1999: 79; Gündüz 2009: 14-16, 44-46)

94) Tuğrul Bey'in, kendi soydaşlarına hedef gösterdiği topraklar ise Anadolu oldu. Bu hedef gelişi güzel seçilmiş bir hedef olmamalıydı. Zira bu topraklar uzun zamandan beri Müslüman Türklerin gazâ ve akın faaliyetlerinde buldukları topraklardı ve Tuğrul ile Çağrı Beyler de bu hususta bilgi sahibi olmalıydılar. (Koca 1997: 53) Nitekim önceden Anadolu'da gazâ faaliyetlerinde bulunan Müslüman Türkler hakkında bilgi sahibi olduğu düşünülen Çağrı Bey, (Koca 1997: 53; Sevim 2000: 39) devletin kuruluşundan evvel batı yönünde sefere çıkıp Azerbaycan'a geldiğinde burada bir grup Türkmen ile karşılaşmış ve onlar da kendisine katılmışlardı. (Köymen 2000: 108) Öte yandan Anadolu'nun hâkimi Bizans İmparatorluğu Selçukluların da mensubu oldukları İslâm dünyasının başta gelen rakiplerindendi ve İslâm orduları, X. yüzyıla kadar bu topraklarda önemli gazâ faaliyetleri gerçekleştirmişlerdi.⁵ Hatta bu gazâlarda Türkler de mühim görevlerde bulunmuşlardı. (Sevim 2000: 35-37) Kısacası Tuğrul Bey bilinçli bir şekilde Türkmenlerin dikkatini Anadolu'ya yoğunlaştırmayı plânlıyor olmalıydı. Ayrıca Tuğrul Bey, Anadolu topraklarına yönelerek, hem İslâm'ın cihâd ve Türklerin akın geleneğini yerine getirip ganimet elde etmeyi hem de İslâm dinine yeni ülkeler kazandırmayı amaçlıyordu. (Koca 1997: 94) Bu kararın ardından da hemen harekete geçildi. Nitekim Tuğrul Bey'in üvey kardeşi İbrahim Yınal, Mâverâünnehir'de yer alan Türkmenlere şu sözlerle Anadolu'ya akınlar düzenlemeleri telkininde bulunmuştur: *"Sizin burada kalmanız ve ihtiyaçlarınızı buradan karşılamanızdan dolayı ülkem sıkıntı içine girdi. Bana kalırsa yapacağımız en doğru iş Rumlara karşı gazâyâ çıkıp Allah yolunda cihâd etmenizdir. Böylece ganimet de elde edersiniz. Ben de sizin izinizden gelip yapacağımız işlerde size yardımcı olacağım."* (İbnü'l-Esîr 1987: 9, s.415; Sevim 2005: 444) Türkmenler ise İbrahim Yınal'ın bu sözlerini yerinde bulmuşlar ve Anadolu yönünde seferler düzenlemek için harekete geçmişlerdi. (İbnü'l-Esîr 1987: 9, s.415) Neticede Tuğrul Bey'in Türkmenleri Anadolu'ya yönlendirerek bu topraklarda askerî faaliyetlerde bulunma fikri, zaman içinde devlet politikası haline gelmiş ve Selçuklu hâkimiyeti Anadolu coğrafyasında hızla yayılmaya başlamıştır. Bölgedeki mevcut durum, fırsatlar, sahip olunan bilgi ve imkânlar bu ilerleyişe avantaj sağlamıştır. İşte bu çalışmada Selçuklular öncülüğünde Anadolu'da gerçekleştirilen fetih faaliyetlerini kolaylaştıran faktörleri ortaya koymak için, ilk önce Bizans İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu durumu tasvir ettikten sonra Çağrı Bey'in batıya yani Doğu Anadolu Bölgesine gerçekleştirdiği sefer üzerinde durulacaktır. Daha sonra Anadolu'ya yönlendirilen Türkmenler ve bunların faaliyetleri ele alınacaktır. En sonunda da Anadolu'ya gelen Selçukluların burada kurdukları hoşgörüyeye dayanan idare sistemlerinin burasının fethinde, Türkleşmesinde ve İslamlaşmasındaki rolü ortaya konulmaya çalışılacaktır.

I. BİZANS İMPARATORLUĞU'NUN İÇİNDE BULUNDUĞU DURUM

Anadolu topraklarının hâkimi Bizans İmparatorluğu, Selçukluların tarih sahnesine çıkıp güç kazanmaya başladıkları dönemde kendi içinde ciddi sorunlar yaşamaktaydı. Öyle ki;

⁵ Anadolu'ya ilk akınlar Hz. Ömer döneminde yapılmaya başlanmış idi. Bu akınlar Emevîler zamanında da büyük bir gayretle devam ettirildi. Nitekim stratejik açıdan mühim olan Tarsus, Adana, Misis, Maraş ve Malatya şehirleri sınırdaki Müslümanların askerî üsleri haline geldi. Öte yandan Emevî Halifesi Muaviye zamanında Bizans'ın başkenti İstanbul iki defa muhasara edildiği gibi Halife Süleyman zamanında da bir defa muhasara edilmişti. Ancak Halife Hişam'ın (743) vefatından sonra taarruz sırası Bizans'a geçmiştir. (Ayrıntılı bilgi için bk: Uçar 1990: 59-129) Abbâsîler zamanında da Anadolu'ya akınlar düzenlenmiştir. Bu cümleden olarak Halife Mehdî zamanında İstanbul'a büyük bir sefer düzenlenmiş (782) Kraliçe İrene yıllık vergi ödemek şartıyla barış yapmaya mecbur edilmiştir. Hârûnür-reşid zamanında da Tarsus'tan Malatya'ya kadar uzanan sınır hattı yeniden teşkilâtlandırılmıştır. Memun döneminde ise, Anadolu'ya bizzat halife üç sefer düzenlemiş, Orta Anadolu'ya kadar ilerlemiştir. (830-833) Bizans'a karşı düzenlenen en mühim seferlerden biri de Mu'tasım tarafından gerçekleştirilmiştir. Mu'tasım bu seferde Afyon yakınlarında bulunan Anadolu'nun en büyük şehirlerinden biri olan Ammûriyye'yi ele geçirmiştir. Öte yandan Mu'tasım'dan sonra Bizans cephesindeki askerî hareket hızını kaybetmiştir. (Ayrıntılı bilgi için bk: Yıldız 1980: 31-48)

Herakleious'un meydana getirdiği ve II. Basileios'un başarıyla devam ettirdiği Bizans yönetim sistemi bu sonuncu imparatorun ölümüyle birlikte çözülmeye başlamış, iktidara gelen yeni halefler ise bir türlü kendi otoritelerini sağlayamamışlardı. (Demirkent 1982: 144; Ostrogorsky 1999: 296) Neticede feodal asalet sınıfı her geçen gün nüfuzunu arttırırken köylü ve asker arazisinin çöküşü hızlanmaya başlamış, buna bağlı olarak da devletin savunma kuvvetleri ve vergi düzeni büyük bir zarar görmüştü. Aynı zamanda hazine gelirlerinin devlet ihtiyaçları yerine lüks bir yaşam için harcanması da halkın hayatını olumsuz yönde etkilemişti. (Ostrogorsky 1999: 296; Mango 2011: 65) Bu arada kilise de daha fazla nüfuz sahibi olmak ve elindeki arazi sayısını arttırmak için gayret sarf etmiş, bu durum da halkın çıkarlarını menfi olarak etkilemişti. (Baştav 1971: 32; Levchenko 1999: 172; Ostrogorsky 1999: 314-315) Askerî sınıf ve sivil aristokrasinin birbirleriyle olan mücadelesi ise, imparatorluğu daha da zor bir duruma düşürmüştü. Bilhassa baş şehirdeki asalet sınıfının güçlenmesi, bu sınıfın eyaletlerdeki askerî kuvvetlerle arasında var olan uçurumun gittikçe artmasına sebep olmuştu. (Ostrogorsky 1999: 296-297) İşte askerî sınıfın güç kaybetmesi, doğal olarak Bizans ordusunun bel kemiği diyebileceğimiz Anadolu topraklarının savunmasında ciddi bir zafiyet yaratmıştı. Başka bir ifade ile Bizans ordusunun en önemli kaynağı olan Anadolu coğrafyasındaki themalar, sivil aristokrasinin kuvvetlenmesiyle birlikte gerilemeye başlamıştı. (Ostrogorsky 1999: 307)

Öte yandan II. Basileios (976-1025) döneminden itibaren yürütülen doğudaki ilhak faaliyetleri, uzun vadede Bizans İmparatorluğu'nu olumsuz yönde etkilemişti. Esasında II. Basileios'un bu uygulamadan amacı, doğu sınırının emniyetini sağlamak ve İslâm ülkeleri yönünde Bizans hâkimiyetini yaymaktı. (Turan 1965: 75; Kafesoğlu 1997a: 365) Bu niyetle de bölgede mezhepsel ve siyasal sebeplerle imparatorlukla sorunlar yaşayan Ermeni krallık ve prensliklerin⁶ çoğunu ya askerî güç kullanarak ya da onları kendi istekleriyle topraklarını teslim etmek mecburiyetinde bırakarak ortadan kaldırmış, önemli bir Ermeni nüfusunu Orta Anadolu'ya naklederek Bizans sınırını Azerbaycan ve Kafkasya'ya kadar uzatmıştı. (Çamiçyan 1941:1-32; Turan 1965: 75; Kafesoğlu 1997a: 365) Bu arada Mehmet Ersan (2007: 7) Ermeni topraklarının ilhak edilmesi politikasından bahsederken, Balkanlardaki Türklerin ve Slavların da göçe zorlandıklarına dikkat çekmekte ve böyle bir politikanın takip edilmesinin birtakım sebepleri olduğunu ileri sürmektedir. Buna göre; Bizans yukarıda belirtmiş olduğumuz gibi askerî gerekçelerin yanı sıra, âtil vaziyetteki arazileri üretime kazandırmak ve farklı etnik grupları asimile edip Rumlaştırmak amacıyla idaresindeki halkları farklı bölgelere göç ettiriyordu. Diğer taraftan René Grousset ve yine Mehmet Ersan'ın ifadelerine göre; Bizans İmparatorluğu'nun Ermenileri iskâna tâbi tutma politikalarının temeli II. Basileios'tan evvel İmparator Mavrikiös (582-602) zamanında atılmıştı. Nitekim Mavrikiös, dönemin Sâsânî hükümdarı II. Hüsrev'e yazdığı mektubunda Ermenilerin, devlet için tehdit unsuru olduklarını ileri sürmekte ve onların topraklarının ilhak edilmesinin bir devlet politikası haline getirilmesi gerekliliğinden bahsetmektedir.⁷ Ancak böyle bir politikanın takip edilmesi, Bizans arazisi için

⁶ X. yüzyılda öne çıkan iki Ermeni ailesi Pakraduni ve Ardızruni hanedanları idi. Bunlardan Pakraduni; Ani, Kars, Erzurum, Pasinler, Erciş, Malazgirt taraflarına hâkim iken, Vaspurakan yani Van Gölü havzasının doğu tarafında Ardızruni hanedanı hüküm sürüyordu. Öte yandan bölgedeki Ermeni aileleri arasında siyasi bir birlik mevcut değildi. Ancak Bizans söz konusu olduğunda aralarındaki anlaşmazlıkları bir tarafa bırakıp bu imparatorluğa karşı direnişe geçiyorlardı. Hatta bölgedeki Müslümanlarla yeri geldiğinde ittifak yapıyorlardı. Çünkü Bizans, Gregoryen Ermenileri "Ortodoks Rum" nüfusu içinde eritmek istiyordu. Nitekim yukarıda da ifade ettiğimiz gibi II. Basileios, imparatorluğa karşı direnen Ermenileri doğrudan Bizans'a bağlamak ve böylece de doğu sınırını daha da güvenli bir hale getirebilmek amacıyla ilhak politikası uygulamıştır. (Ayrıntılı bilgi için bk.: Sevim 2002: 1vd.; Grousset 2006a: 229, 499vd.; Ersan 2007: 8, 12-13; Yücel-Sevim ty.: 28)

⁷ Grousset 2006a: 246; Ersan 2007: 7-8 [Hatta Grousset'in ifadesine göre; "Ermenilerin özerkliklerinin kaldırılması ve onlara kimliklerinin kaybettirilmesi" projesi, İsaerialı Leon (474-491) devrinde uygulanmaya başlamış, İustinianos (518-527) devrinde de devam ettirilmiştir. (Ayrıntılı bilgi için bk.: Grousset 2006a: 226, 228vd.)]

adeta tampon vazifesi gören Ermeni krallıkların ortadan kalkmalarına sebep olmuş ve dolayısıyla bu durum da Selçuklu akınlarını oldukça kolaylaştırmıştı. (Baştav 1971: 29) Nitekim Mehmet Altay Köymen (1998: 243)'in ifadesine göre; Ermeni prensliklerinin bu şekilde ortadan kaldırılması, Selçukluların kademeli olarak bir mukavemetle karşılaşmayıp, doğrudan Bizans ile temasa geçmelerine vesile olmuştu. Burada şunu da belirtelim ki, Attaleiates,⁸ Urfalı Mateos⁹ ve Ioannes Zonaras¹⁰ gibi tarih yazarları Bizans İmparatorluğu'nun doğu sınırındaki ilhak politikalarını ve orduyu ihmâl eden tutumunu ağır bir dille eleştirmekten geri durmamışlardır.

Bizans idaresinin Anadolu halkına karşı hoşgörüsüz tutumu da Selçuklu akınları için büyük bir avantaj sağlamıştır. Çünkü Bizans'ın Anadolu halkını Ortodokslaştırma politikası ve onlara karşı uyguladığı ağır vergi yükümlülükleri, bu topraklarda yaşayan insanların Selçuklu ve Türkmen birlikleri karşısında ciddi bir savunma göstermemelerine sebep olmuştur. (Baştav 1971: 34)

Bu arada şunu da ifade etmek gerekir ki Bizans İmparatorluğu bu dönemde yalnızca Selçuklularla değil başka rakipleriyle de mücadele ediyordu. Daha açık bir ifade ile Bizans İmparatorluğu doğu sınırında Selçukluların ilerleyişlerine engel olmaya çalışırken, batıda Normanlar, kuzeyde de Macarlar ve Peçenekler ile mücadele etmek mecburiyetinde kalmıştı. (Demirkent 1992: 236-237; Timothy 2011: 248) Dolayısıyla bunlar da Selçuklular için olumlu bir durum yaratmıştır.

Kısacası Bizans İmparatorluğu, kendi içinde takip ettiği politikalar ve imparatorluk dışında yaşanan siyasi ve askerî gelişmeler sebebiyle oldukça zor bir vaziyette kalmış, Selçuklular da bu durumu Anadolu'da ilerlemek için fırsata dönüştürmesini bilmişlerdir.

II. ÇAĞRI BEY'İN DOĞU ANADOLU SEFERİ

Çağrı Bey'in Büyük Selçuklu Devleti resmen kurulmadan önce Anadolu'ya düzenlediği seferin¹¹, ileriki dönemde bu topraklarda gerçekleştirilecek askerî faaliyetler açısından önemli

⁸ Attaleiates, Selçukluların akın faaliyetlerinin başarılı olmasında, kendi savaşçılık yetenekleri kadar Bizans İmparatoru IX. Konstantinos Monomakhos'un bölgedeki askerî birlikleri ihmâl eden bir politika takip etmesinin de mühim bir rol oynadığını ifade etmiştir. Nitekim Bizans'ı da bu konuda şu sözlerle eleştirmiştir: "Bütün bu haller (yani Selçukluların Anadolu'ya gelişi) imparatorun izlediği tamahkâr tutum nedeniyle kendini gösteriyordu. Daha önceleri İberia'da savaş değeri yüksek bir ordu konuşlandırılmıştı ve bu ordu, kamu hazinesine ait olan, yakınlardaki belli yörelerin gelirleriyle elde tutuluyordu. Ne var ki hükümdar askerini bu gelirini kaldırdı ve onları bu çeşit bir ayrıcalıktan yoksun etmekle yalnuz başlaşıklarının arasında onları yitirmekle kalmadı, bir de onları kendine düşman etti. Bunu yapmakla da hasımlarına güç kazandırmış oldu." (bk:Attaleiates 2008: 56.)

⁹ Türk ilerleyişinden Bizans'ı sorumlu tutan Urfalı Mateos, 1048'deki Selçuklu akınlarından bahsederken şöyle bir eleştiride bulunmuştur: "İmparator Monomakhos'un hâkimiyeti zamanında İbrahim Yınal ve Kutalmış adlı iki kumandan, sultanın divanından çıkıp, muazzam bir ordunun başında oldukları halde Ermenistan'a karşı yürüdüler. Onlar bütün Ermenistan'ın, Romalılar yüzünden başsız ve müdafaasız kalmış olduğunu biliyorlardı. Çünkü Romalılar kuvvetli adamları şarktan uzaklaştırmışlardı. Bütün şarkın müdafaası yalnız hadımağası kumandanların elinde kalmış bulunuyordu." (bk: Urfalı Mateos 2000: 86) Yine Urfalı Mateos mevcut durumdan bahsederken şu ifadeleri kullanmıştır: "Grekler, Ermeni milletinin kumandanlarını kendi ev eyaletlerinden çıkarıp götürmüşler ve Ermenistan'ın krallık tahtını devirmekle askerlerin ve kumandanların desteği olan suru kendi elleriyle yıkılmışlardı. Kaçmayı kendileri için bir zafer kahramanlık olarak addeden bu Grekler, kurdu görür görmez kaçmaya başlayan kötü çobanlara benzediler." (bk: Urfalı Mateos 2000: 111)

¹⁰ Ioannes Zonaras, Bizans İmparatoru IX. Konstantinos Monomakhos'un askerî kuvvetlere vergi yüklemesini ve muhafız birliklerini kaldırmasını eleştirmektedir. Zira ona göre; bu uygulama, Anadolu topraklarını istilâlara açık hale getirmiştir. (bk.: Zonaras 2008: 96)

¹¹ İbrahim Kafesoğlu (1953a: 270; 1997a: 358)'na göre; Çağrı Bey'in bu seferi bir keşif seferiydi. Nitekim Kafesoğlu (1953b: 2)'nin ifadesine göre; "Çağrı Bey'in bu geniş ölçüdeki harekâtının, umumiyetle bozkır kavimlerinde görüldüğü üzere ileride işgal edilecek memleketleri yakından görmek, iklim ve hayat şartlarını, ahalisinin durumunu tetkik etmek gibi bir nevi keşif maksadı gütmüş olması itibarıyla ehemmiyeti büyüktür." Mehmet Altay Köymen (1953: 569) ise İbrahim Kafesoğlu'nun fikrine itiraz eder ki ona göre; "Çağrı Bey'e mâl edilen gaye bizzat Çağrı Bey'in aklından bile geçmemiştir ve müellif Kafesoğlu'nun yaptığı suni bir sistemleştirme ve idealleştirmeden ibarettir." Mehmet Altay Köymen (1953: 569) ayrıca şu ifadeyi de kullanmıştır: "Daha devlet kurulmadan bir keşif ve öncü seferinden bahsetmek abestir." Yine Mehmet Altay Köymen (1953: 569)'in ifadesiyle; "Çağrı Bey'in yaptığı bu sefer daha hayati ve acil gayeler uğrunda, yani ganimet

olduğu kanaatindeyiz. Zira Çağrı Bey'in liderliğinde hayati gayelerin bir gerekliliği olarak gerçekleştirilen bu sefer neticesinde, Anadolu topraklarındaki siyasî ve sosyal durum hakkında bilgi edinilerek, buraların istilâya uygun olduğu görülmüştür. (Köymen 2000: 111)

Tuğrul ile Çağrı Beyler devletlerini kurdukları Horasan topraklarına geçmeden evvel bir müddet Mâverâünnehir'de yaşamışlardı. Ancak onlar bu topraklarda, bölgenin hâkimi Karahanlılar karşısında kendilerini güvende hissetmedikleri için üzerinde daha rahat yaşayabilecekleri bir yurt aramaları gerektiği kanaatine varmışlardı. (Koca 1997: 53; Köymen 2000: 104) İşte bu düşünceden yola çıkarak da Çağrı Bey'in emrindeki kuvvetlerle birlikte Anadolu'ya gitmesi kararını almışlardı. Bilindiği gibi onların bu kararı almalarında kendilerinden önce Anadolu'da gazâ ve akın faaliyetlerinde bulunan soydaşları hakkında bilgi sahibi olmalarının da etkisi bulunmalıydı. (Koca 1997: 53; Sevim 2000: 39) Nitekim Müslüman Türkler bilhassa Abbâsîler döneminde avâsım¹² ve sugûr¹³ denilen askerî bölgelere yerleşerek Bizans'a karşı düzenlenen gazâ faaliyetlerine katılmışlar, Anadolu'daki müstahkem mevkilerin yıpratılmasında mühim bir rol oynamışlardı.¹⁴ Aslında çeşitli amaçlarla da olsa Türklerin Müslüman olmasından önce bazı Türk topluluklarının Anadolu'ya geldikleri de bilinmektedir.¹⁵

Alınan bu karar gereği Tuğrul Bey; kadınlar, çocuklar, yaşlıların yanında, sürüleri ve ağırlıklarıyla birlikte aşılması güç çöllerin gerisine çekilirken, (Yücel-Sevim ty.: 28; Mirhond 1339: 240; Koca 1997: 53; Köymen 2000: 105) Çağrı Bey de idaresindeki birliklerle Anadolu'ya doğru yola çıktı. (1015/1016) (Mirhond 1339: 240; Kafesoğlu 1953a: 263; Koca 1997: 54; Köymen 2000: 106; Yinanç 2013: 31) Öncelikle Gaznelilerin elindeki Horasan topraklarına giren Çağrı

elde etmek maksadıyla girişilmiş bir yağma seferinden ibarettir." Öte yandan Mükrimin Halil Yinanç (2013: 31) da Çağrı Bey'in bir kısım Oğuz'la beraber Horasan'a geçtiğini ve buraya önceden gelen Türkmenlerden de yardım alarak Anadolu sınırına gelip, birkaç yıl bu topraklarda cihâd ve gazâ faaliyetlerinde bulunduğunu belirtmiştir.

¹² Avâsım sözlükte, "korumak, engel olmak, sığınmak" anlamındaki asm kökünden türeyen âsîmenin çoğulu idi ve "koruyanlar, müstahkem mevkiler" anlamına gelmektedir. Bu müstahkem mevkiler Hz. Ömer zamanından itibaren İslâm ordularının cihâd yapmak için sınırdan uzaklaştıkları zaman veya gazâdan dönerken ülkeye girmeden önce düşman saldırılarına karşı sığındıkları bölgeler idi. Stratejik yönden yani askerî yolların birleştiği veya dağ geçitlerinin girişinde bulunan noktalar ise; Tarsus, Adana, Massisa, Maraş ve Malatya idi. (Yıldız 1991: 111-112; Streck 1997: 19-20)

¹³ Sözlükte "geçit, düşman saldırılarına açık yer, sınır" gibi anlamlara gelen sagr kelimesinin çoğulu olan sugûr, darülslâm adı verilen İslâm ülkeleri ile darülharp denilen müslim ülkelerini birbirinden ayıran sınır bölgelerine verilen addı. Suriye ve el-Cezîre'nin Hz. Ömer zamanında fethedilmesinin ardından İslâm devletinin sınırları Toroslara dayanmış, İslâm devleti ile Bizans arasında tabii bir engel teşkil etmişti. Bizans İmparatoru Herakleios, bu sınırda yaşayan halkın zarar görmemesi için onları iç kısımlara çekmiş ve böylece geniş bir alanı boş bırakmıştı. Bunun ardından Bizanslıların "Ta Stomia", Müslümanların "Davâhî" (dış bölge) veya "Davâhî'r-Rûm" adını verdikleri bu alanda Emevîler zamanında müstahkem yerler kurulmaya başlanmıştı. İşte askerî amaçlı tahkim edilen bu bölgeye, Toroslar boyunca Malatya'dan sonra Fırat'a kadar uzanmaktaydı. Ve avâsım sınırlarının düşman saldırılarından korunması görevini yerine getirmekteydi (Honigmann 1997:2; Avcı 2009: 473-474)

¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bk.: Yücel-Sevim ty.: 26vd.; Sevim 2000: 35vd.; Yinanç 2013: 21vd.

¹⁵ Bu cümleden olarak tarihsel süreçte Anadolu'ya giren ilk Türk kavimleri Kimmerler ve İskitlerdir. (Tarhan 2002: 603-606; Çay-Durmuş 2002: 580,588-589) Kimmerler ve İskitlerin etnik kökenleri hakkında çeşitli görüşler varsa da son yıllarda yapılan araştırmalar sonucu onların Türk olduğu da kabul edilmektedir. (Tarhan 2002: 597; Durmuş 2002: 621-625) Avrupa Hunları döneminde Basık ve Kursık komutasındaki Hun kuvvetleri Kafkasya'dan Anadolu'ya girmişler ve güneyde Filistin'e kadar ilerlemişlerdir. (398) Aynı şekilde İtil, Don ve Kuban ırmakları arasındaki topraklara yerleşerek bağımsız bir devlet kuran Sabarlar da coğrafi konumları itibarıyla Sâsânîlerle ittifak kurup Bizans ile mücadele etmişler ve Anadolu'ya girip orta bölgelere kadar istilâ hareketinde bulunmuşlardır. (515/516) (Yücel-Sevim ty.: 25-26; Sevim 2000: 33vd). Yine Bizans tarafından yenilgiye uğratılan Bulgar Türklerinin bir bölümü Trabzon havalisi ile Çoruh ve Yukarı Fırat bölgelerine yerleştirilmişlerdi. (530) (Yinanç 2013: 19) Ayrıca Bizans İmparatorları II. Jüstinyen ve Herakleios zamanlarında İran'la savaşmak amacıyla Avarlardan bir kısım halk, Bizans hizmetine alınıp Anadolu'ya yerleştirildiği gibi imparatorluğun Müslüman ordularıyla olan mücadelesinde de gayr-ı Müslim Türkler ücretli asker olarak orduda görevlendirilmişlerdir. (Yinanç 2013: 19)

Bey, emrindeki kuvvetlerle birlikte burayı yıldırım hızıyla geçerek Irak-ı Acem bölgesine girdi. Bu esnada Hindistan seferinde olan Gazneli Sultanı Mahmud ise, Çağrı Bey'in kendi topraklarından geçebilmesine son derece sinirlendi (Koca 1997: 54; Köymen 2000: 106-107; Sevim 2000: 39-40; Yinanç 2013: 31) ve ona engel olamadığı için Tus valisi Arslan Cazib'i oldukça sert bir dille eleştirdi.(Mirhond 1339: 240; Kafesoğlu 1953a: 263-264; Koca 1997: 54; Yinanç 2013: 31) Bu arada Çağrı Bey Azerbaycan'a ulaştı. Burada önceden bölgeye gelmiş olan Türkmenler de kendisine katıldılar. (Koca 1997: 54; Köymen 2000: 107) Askerî gücünü daha da arttıran Çağrı Bey, Doğu Anadolu topraklarına girdi. Önce Vaspurakan Ermeni krallığında daha sonra da Gürcistan topraklarında akın faaliyetlerinde bulundu.¹⁶ Nitekim Ermeni kuvvetleri Çağrı Bey'in önünde ciddi bir direniş gösteremedikleri gibi Gürcü kumandanı Liparit önemli bir güce sahip olmasına rağmen Çağrı Bey'in karşısına çıkmaya cesaret edemedi. (Kafesoğlu 1953a: 268-269; Sevim-Merçil 1995: 19; Yinanç 2013: 31) Çağrı Bey bir müddet sonra idaresindeki Türkmenlerle birlikte Ani Ermeni krallığında görüldü. Fakat burada fazla kalmayarak geri dönme kararı aldı.(Koca 1997: 54; Yinanç 2013: 32) Çağrı Bey dönüş sırasında farklı bir yol izledi. Azerbaycan'a gelen Selçuklu beyi burada, önceden kendisine katılmış Türkmenlere paylarını vererek onlardan ayrıldı. Daha sonra da birliklerini küçük gruplara bölüp her birinin farklı yollardan Mâverâünnehir'e gönderirken kendisi de tacir kılığına girerek Mâverâünnehir'e doğru yola çıktı. (Mirhond 1339:240; Koca 1997: 54-55; Köymen 2000: 111-112) Çünkü Çağrı Bey'in Horasan üzerinden Azerbaycan'a geçişini engelleyemeyen Gazneli valisi Arslan Cazib, kuvvetlerini stratejik mevkilere yerleştirerek, onu ve birliklerini yakalamak için pusuda beklemekteydi. (Koca 1997: 55; Yinanç 2013: 32) Lakin Gazneli valisi amacına ulaşamamış, Çağrı Bey kimseye yakalanmadan Mâverâünnehir'e dönüp kardeşi Tuğrul Bey ile buluşmayı başarmıştı. (Mirhond 1339: 240; Koca 1997: 55; Köymen 2000: 113; Yinanç 2013: 32)

Görüldüğü gibi Çağrı Bey, Anadolu topraklarında ciddi bir direnişle karşılaşmadan akın faaliyetlerini başarıyla yürütmüştü. Böyle bir gelişme yaşanmasında ise, diğer bölümlerde de bahsetmeye çalıştığımız gibi Türkmenlerin sahip oldukları savaşçı yeteneklerinin ve Bizans İmparatorluğu'nun bölge halkını huzursuz eden politikalarının önemli bir rolü olmuştur. Nitekim çok iyi ok atabilen ve süratli bir şekilde ata binen Türkmen birlikleri Çağrı Bey'in öncülüğünde, kendilerini durdurabilecek mühim bir güçle karşılaşmadan Anadolu'da başarılı askerî faaliyetler gerçekleştirmişlerdir. Türkmenlerin ok atma ve ata binmedeki meziyetleri, Anadolu'nun yerli halkı üzerinde büyük bir şaşkınlık ve tedirginlik yaratmıştı. Başka bir ifade ile Anadolu halkı, Türkmenlerin uzun saçlı görünüşleri, ok atmaktaki maharetleri ve süratli bir biçimde ata binmeleri karşısında son derece hayrete düşmüşler, onların süvari birlikleri önünde kendilerini müdafaa etmekte zorlanmışlardı. (Urfalı Mateos 2000: 48; Köymen 2000:109; Grousset 2006a: 539) Öte yandan Bizans İmparatorluğu'nun mezhepsel ayrımcılığa dayalı politikalarının bilhassa Ermenilerle aralarında anlaşmazlıklar yaşanmasına sebep olması, bilindiği gibi Doğu Anadolu'daki savunma sistemini zayıflatmış, bu durum da Türkmen birliklerinin akın faaliyetlerine avantaj sağlamıştır. Gerçekten de Çağrı Bey'in Anadolu'ya girdiği dönemde Bizans İmparatoru II. Basileios, Ermenilerin toprakları üzerinde ilhak politikası uygulayarak onları oldukça müşkül bir durumda bırakmaktaydı. (Kafesoğlu 1953a: 266-267) Hatta içinde yer aldığı zorluklar sebebiyle Ermeni Kralı Ioannes Simbat, Çağrı Bey'in Anadolu'dan ayrıldığı sıralarda, Katholikos Petros'u Trabzon'da bulunan imparatorun huzuruna yollayarak Ani'nin anahtarlarını ona teslim etmişti. (Honigmann 1970: 166; Ersan 2007: 14) Yine Anzevecik (ez-Zavazan) Kralı Gurgen'in oğlu Derenik (Honigmann 1970: 166; Ersan 2007: 15) ve Vaspurakan Kralı Senekerim-Hovhannes de krallıklarını Bizans'a bırakmak

¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bk.: Kafesoğlu 1953a: 267-271; Koca 1997: 54; Sevim-Merçil 1995: 19; Köymen 2000: 119-120; Yinanç 2013: 31.

mecburiyetinde kalmışlardı. (Grousset 2006a: 540-541; Ersan 2007: 15) İbrahim Kafesoğlu (1953a: 271), Mehmet Altay Köymen (2000: 110), René Grousset (2006a: 540-541) ve Mükrimin Halil Yinanç (2013: 31) gibi tarihçiler bu durumun, Çağrı Bey'in düzenlediği seferin yarattığı tedirginlik dolayısıyla yaşandığını ileri sürmüşlerdir. Mehmet Ersan (2007: 20) ise Bizans'ın doğudaki ilhak politikasının Selçuklu beyinin Anadolu seferinden daha önceki dönemde başladığına dikkat çekmiştir.

Neticede Türkmen birliklerinin Çağrı Bey'in öncülüğünde Anadolu'ya düzenledikleri sefer vesilesiyle, gelecekte Anadolu topraklarında gerçekleştirilecek akın ve fetihlere fayda sağlayacak bilgiler edinilmiştir. Gerçekten de onlar, bu sefer vasıtasıyla Anadolu'nun coğrafi ve iklim koşullarının kendi yaşam tarzları için ne kadar uygun olduğunu gördükleri gibi, Anadolu'da kendilerine karşı durabilecek ciddi bir gücün olmadığını anlamışlardı. (Kafesoğlu 1953a: 273-274; Koca 1997: 55-56; Köymen 2000: 111) Ayrıca bu sefer Çağrı Bey'in ne kadar iyi bir komutan olduğunu göstermiş, Türkmenlerin savaşçılıkta son derece yetenekli olduklarını kanıtlamış, onların kendilerine olan güvenlerini daha da arttırmıştır. Öte yandan Selçuklular bu sefer sayesinde ekonomik durumlarını düzeltebilecek önemli miktarda ganimet elde ettikleri gibi, adlarının etrafta duyulmasını sağlamışlar, böylece kendilerine yeni katılımlar olmasıyla birlikte güçlerini daha da fazlalaştırmışlardır. (Koca 1997: 55-56; Köymen 2000: 111-112) Anadolu'da gerçekleştirdiği sefer vasıtasıyla bu topraklardaki mevcut durum ve şartları isabetli bir biçimde değerlendiren Çağrı Bey, kardeşi Tuğrul Bey'in yanına döndükten sonra onu, Abû'l-Farac (1999: 293)'ın belirttiği şu sözlerle akın faaliyetlerine teşvik etmiştir: *"Burada iki büyük vali var. Bunlar Harezşah Harun ve Sebüktekin'in torunu ve Mahmud'un oğlu Mesud. Biz yalnız bunların hakkından gelemiyoruz. Fakat keşfetmiş olduğum Horasan ve Arminya'ya gidebiliriz. Çünkü buralarda bize karşı gelebilecek bir kimse yoktur."*

III. TÜRKMENLERİN FAALİYETLERİ

Türkmenlerin İslâm ülkelerinde kendi boy düzenlerine göre yaşamakta ısrar etmeleri, bilindiği gibi Selçuklu sultanlarının onları, Anadolu topraklarına yönlendirmelerinin başlıca sebeplerindendi. Ancak Türkmenlerin İslâm ülkelerinde sorun olan yaşam tarzları Türk hâkimiyetinin Anadolu topraklarında yayılmasına avantaj sağlamıştır diyebiliriz. Çünkü yaşam tarzlarına bağlı olarak son derece dinamik ve savaşçı bir yapıya sahip olan Türkmenler¹⁷, Anadolu'ya düzenlenen akın ve seferlerde mühim bir rol oynamışlar, Selçuklu hâkimiyetinin bu topraklarda yayılmasını sağlayan faktörlerin başında gelmişlerdir.

İslâm ülkelerinde kendi boy beylerinin idaresinde konar-göçer yaşam tarzlarını sürdürmeye devam eden (Turan 1965: 67-68; Koca 1997: 93) Türkmenlerin yaşamayı tercih ettikleri yerler uç bölgeleriydi. (Sümer 1999: 158) Zira uçlar, Türkmenlere hayatlarını daha rahat sürdürebilecekleri verimli yaylak ve kışlaklar sağladığı gibi, rakip topraklara akınlar düzenleyip ganimet elde edebilme imkânı da sunuyordu. (Togan 1981: 193; Gordlevski 1988: 85) Onların toplandıkları uç bölgelerinin başında da Azerbaycan gelmekteydi. (Sümer 1999: 153) Bu uç bölgesindeki Türkmen nüfusu, Selçuklu idaresinin İslâm ülkelerinin yerli halkıyla

¹⁷ Türkler, Orta Asya'da şekillenen yaşam tarzlarının temel özelliklerini İslâm medeniyetine girdikten sonra da devam ettirmişlerdir diyebiliriz. (Koca 2010: 13) Nitekim "Atlı-göçebe Kültür" veya "Bozkır Kültürü" (Kafesoğlu 1997b: 214-215; Koca 2010: 13) gibi isimlerle anılan kültür tipine mensup Türkler bu kültürde mücadeleci, dayanıklı, süratli olmayı öğrenmişlerdir. (Koca 2010: 13-14) Daha açık bir ifadeyle; Orta Asya'nın elverişsiz koşulları Türklerle, yerleşik hayattan öte hayvancılığa dayalı konar-göçer bir yaşam sürmeye sevk etmiştir. Onlar daima sürüleri için otlak ve su kaynakları bulmak amacıyla hareket halinde olmuşlardır. (Koca 2010: 14) Sürülerin idaresi ise onlara hükmetmeyi, dayanışmayı öğretmiş, onlarda teşkilatçılık fikrinin doğup gelişmesine vesile olmuştur. (Koca 2010: 27-28) Sürüleri için gerekli otlak ve su kaynakları bulmak hususunda tabiat koşullarıyla olduğu kadar birbirleriyle de mücadele etmişler, bu durum da onların savaşçılık yeteneklerini perçinlemiştir. (Koca 2010: 30)

anlaşmazlıklar yaşayan, kendi hayatlarını idame ettirmekte sıkıntılar çeken ve merkezi devlet idaresine tam anlamıyla bağlanmaya yanaşmayan Türkmenleri Anadolu'ya yönlendirmesiyle birlikte daha da arttı.(Turan 1965: 70; Koca 1997: 94-95) Öte yandan Türkmenler uç bölgelerinde kendi yaşam koşullarına uygun fırsatlar bulmalarının yanı sıra, Selçuklu devleti için de sınır bekçiliği görevi yapıyorlar, adeta rakip saldırılara karşı set vazifesi görüyorlardı. (Gordlevski 1988: 271; Sümer 1999: 158-159) Bilhassa Azerbaycan bölgesinde toplanan Türkmenler, Anadolu'nun fethinde ve buranın Türk vatanı haline gelmesinde mühim bir rol oynamışlardır. Bu cümleden olarak onlar, kendi beylerinin idaresinde Anadolu topraklarına akınlar düzenlemişlerdir. (Sümer 1999: 153) Türkmenler, bu faaliyetlerini gelişi güzel değil son derece disiplinli bir şekilde gerçekleştirmekte (Gordlevski 1988: 99), ustaca ata binip, oklarını hedeflerine isabetli bir şekilde atmaktaydılar. (Koca 2005: 138) Türkmenlerin Anadolu tarafına gelişleri geçici ve basit bir istilâ hareketi değildi. Onlar kendilerine yurt edinmek amacıyla eşleri, çocukları ve hayvan sürüleriyle birlikte bölgeye gelmekteydiler. (Köymen 2001: 234; Koca 2005: 104; Agacanov 2006: 135) Orta Asya'dan süren göç dalgalarıyla birlikte de nüfusları artıyor, bölgede daha da güçleniyorlardı. (Togan 1981:193; Sümer 1999: 159; Turan 2008: 216) Diğer taraftan Türkmenler, İslâm dünyasındaki gazâ ruhuna yeni bir canlılık getirmişlerdir. (Turan 2005: 30) Çünkü bilindiği gibi Bizans'a karşı yürütülen gazâ faaliyetleri İslâm dünyasının kendi içinde yaşadığı problemler sebebiyle X. yüzyılda zayıflamıştı. (Yinanç 2008: 28-30) Dolayısıyla Türkmenler "İslâm cihâdına uygun savaşçı ruhları"(Turan 2008: 128) ile Bizans karşısında gazâ faaliyetlerini yeniden yoğunlaştırmışlardır. (Turan 2005: 30) Bu arada şunu da belirtmek gerekir ki Büyük Selçuklu Devleti, uçlardaki Türkmenlere ayrı bir önem vermiş, onları farklı bir statüde saymıştır. Gerçekten de uçlarda görev yapan beyler "sâlâr" unvanına sahipken, savaşçılara da "gâzî" denilmiştir. Ayrıca devlet, bu Türkmenleri vergiden muaf tuttuğu gibi yeri geldiğinde de onlara maaş dahi bağlamıştır. (Köymen 2001: 234; Koca 2005: 105)

Türkmenler Büyük Selçuklu Devleti'nin resmen kurulmasından önce de kendi beylerinin idaresinde Anadolu'ya akınlar düzenlemişlerdir. Bu cümleden olarak Tuğrul ile Çağrı beylerin amcası Arslan Yabgu'ya tâbi Türkmenler, onun Gazneli Sultanı Mahmud'un eline esir düşmesinin ardından (1025) Horasan'a geçmişlerdi. Fakat Gaznelilerle yaşadıkları anlaşmazlık neticesinde burada tutunamayarak dağılmışlar, kendi beylerinin idaresinde bir kısmı Balhan Dağı'na ve Dihistan tarafına giderken bir kısmı da Azerbaycan tarafına gidip bu bölge üzerinden Anadolu'ya akınlar düzenlemişlerdir.¹⁸

Esas gücünü Türkmenlerin meydana getirdiği Anadolu'ya düzenlenen seferler, Büyük Selçuklu Devleti'nin kurulmasıyla birlikte daha da yoğunlaştı. Selçuklu ve Türkmen beylerinin idaresinde peş peşe devam eden seferlere kimi zaman bizzat sultanlar da iştirak ettiler.¹⁹ Nitekim Tuğrul Bey ordusunun başında, Doğu Anadolu topraklarına girerek askerî faaliyetlerde bulunmuştur. (Turan 1965: 82-85; Sevim-Merçil 1995: 36-37; Koca 1997: 97-98; Köymen 1998: 248-251) Sultan Alp Arslan'ın zamanına kadar yapılan akın ve seferlerde kalıcı bir fetih gerçekleştirilemedi. Fakat Selçuklu birlikleri, Sivas ve Malatya'nın doğusunda kalan bölgeye düzenledikleri akınlar sayesinde, Bizans İmparatorluğu'nun savunma sistemine mühim bir darbe vurmuşlar (Köymen 1962: 100; Sevim 2000: 58) ve Anadolu'yu daha da yakından tanıyarak bu topraklarda ileriki zamanlarda gerçekleştirecekleri fetihlere zemin hazırlamışlardı. (Koca 1997: 100; Köymen 1998: 255) Sultan Alp Arslan döneminde ise

¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bk.: İbnü'l-Esîr 1987: 9, 292vd.; Yücel-Sevim ty.: 30; Koca 1997: 62-64; Köymen 2000: 165-197; Sevim 2000: 43-44; Yinanç 2013: 31-33

¹⁹ Ayrıntılı bilgi için bk.: Yücel-Sevim ty.: 31vd.; Sevim-Merçil 1995: 34vd.; Koca 1997: 95vd.; Sevim 2000: 45vd.; Yinanç 2013: 37-40.

Anadolu'ya düzenlenen akınlar devam etti. Hatta bizzat Sultan Alp Arslan'ın katıldığı bir seferde Ani gibi Anadolu'nun müstahkem bir mevki ele geçirilerek Bizans'a ciddi bir darbe vuruldu.²⁰ Ancak asıl zafer 1071 yılında Malazgirt'te kazanıldı. İslâm dünyasının da manevi desteğini alan Sultan Alp Arslan'ın liderliğindeki disiplinli, süratli ve cesur Selçuklu ordusu, İmparator Romanos Diogenes idaresindeki debdebeli Bizans ordusunu, Türk savaş taktiğinin en mükemmel örneğini sergileyerek büyük bir yenilgiye uğratmış, Anadolu topraklarında gerek Türk ve İslâm gerekse dünya tarihi açısından bir dönüm noktası yaşanmasına vesile olmuştu.²¹ Zaferin ardından tabiri caizse Anadolu'nun kapıları ardına kadar Türklere açıldı²² ve bu toprakları Türk vatani haline getirecek fetihler başladı. (Sevim-Merçil 1995: 87; Koca 1997: 15-151; Köymen 2001: 40; Grousset 2006b: 182) Bu fetih faaliyetlerinde de savaşçı ve teşkilatçı Türkmenler başlıca rol oynamışlardır. (Turan 2008:133)

IV. SELÇUKLULARIN HOŞGÖRÜYE DAYALI İDARELERİ

Selçukluların hoşgörüyü dayalı idare biçimleri, onların Anadolu topraklarında Bizans karşısında ilerlerken en önemli kozlarından birisi olmuştur. Gerçekten de Anadolu'nun yerli halkı, Selçuklu ve Türkmen birliklerinin askerî faaliyetleri dolayısıyla korku ve tedirginlik duymuşlarsa da zaman içinde Türklerin hoşgörüyü dayalı devlet idarelerini görerek onları takdir etmekten ve bu idareyi benimsemekten geri durmamışlardır. Çünkü bilindiği gibi Bizans XI. yüzyılda Anadolu'yu askerî ve ekonomik anlamda ihmâl etmiş, daha da kötüsü halka karşı Ortodokslaştırma ve Rumlaştırma politikası takip ederek onları baskı altına tutmaya gayret sarf etmiştir. (Urfalı Mateos 2000: 128; Turan 2008: 358) Hatta Süryanî Mihail (1944: 23), İstanbul patriğinin kendilerinden farklı mezhepleri kabul etmediğinden, Süryanî kiliselerinde bulunan kitapların, mukaddes eşyaların "forum"un içinde yakıldığından, benzer uygulamaların Ermenilere de yapıldığından açıkça bahsetmiştir. Aynı şekilde Müverrih Vardan (1937: 177) da Bizans İmparatorluğu'nun bütün Ermenilere Rum olmaları yönünde baskı yaptığını ve buna bağlı olarak da Kars'taki ahşap Ermeni kilisesini yaktıklarını ifade etmiştir. Öte yandan Selçuklular hem sahip oldukları Türk devlet geleneğinin hem de İslâm dininin bir gerekliliği olarak devlet idaresinde "hoşgörü" anlayışına yer vermeye son derece itina etmişlerdir. Bunu yaparken de yalnız Müslümanlara değil, farklı inanç ve kültürden olanlara da aynı hoşgörülü tavrı sergilemeye çalışmışlardır. (Taneri 1975: 191) Dolayısıyla da Bizans'ın zulümleri ve

²⁰ Ayrıntılı bilgi için bk.: Vardan 1937: 177; Köymen 1962: 102; Turan 1965: 105; Honigmann 1970: 185; Ahmed b. Mahmud 1977 65vd.; İbnü'l-Esîr 1987: 10, s. 51-52; Koca 1997: 136; Sevim 1998: 10; Abû'l-Farac 1999: 316; Müneccimbaşı 2000: 36-37; Urfalı Mateos 2000: 119-122; Sevim 2000: 61; Grousset 2006a: 598-599; Attaleiates 2008: 88vd.

²¹ Malazgirt Savaşı için bk: Mirhond 1339: 266-270; Turan 1965: 125-134; İbnü'l-Esîr 1987: 10, s. 71-73; İbnü'l Adîm 1989: 12-20; Sevim-Merçil 1995: 62-73; Koca 1997: 141-154; Sevim 1998: 37vd.; Sadruddin Hüseyinî 1999: 32-37; Abû'l-Farac 1999: 320-323; Müneccimbaşı 2000: 40-43; Aksarayî 2000: 12-13; Urfalı Mateos 2000: 140-144; Köymen 2001: 26-40; Sevim 2005: 529vd.; Attaleiates 2008: 156-169; Zonaras 2008: 131-138; Bryennios 2008: 48-57; Reşîdüddîn 2010: 112.

²² Mehmet Altan Köymen (1998: 278-279)'e göre; Sultan Alp Arslan ile Romanos Diogenes arasında yapılan anlaşma ile Anadolu'nun kapıları Türklere açılmamış bilakis kapatılmıştır. Yalnız burada iki safha söz konusudur. Birinci safhada Büyük Selçuklular ile Bizans arasında savaş yapıldı ve Bizans İmparatoru yenilgiye uğratılarak esir edildi. Selçuklu Sultanı Alp Arslan ile Bizans İmparatoru Romanos Diogenes arasında bir anlaşma yapıldı. Bu anlaşmaya göre; Selçuklular Anadolu'da sadece Antakya, Urfa, Menbic, Ahlat ve Malazgirt şehirlerini alacaklar ve Anadolu'nun diğer kısmına dokunmayacaklardı. İşte bu anlaşma maddesini kabul etmekle Sultan Alp Arslan Anadolu'nun kapılarını Türklere bizzat kendi elleriyle kapatmış oluyordu. Ancak ikinci safhada serbest bırakılan Romanos Diogenes yeni imparator tarafından yakalanarak gözlerine mil çekilmiş ve imzaladığı anlaşma da yeni Bizans yönetimi tarafından kabul edilmemiştir. Bu acıklı durumunu Romanos Diogenes dost olduğu Alp Arslan'a bildirince onun başına gelenlere Alp Arslan son derece üzülmuş ve anlaşmanın artık geçersiz hale gelmesiyle sultan komutanlarına Anadolu'nun fethi emrini vermiştir. İşte bu emirle beraber Anadolu'nun kapıları Türklere açılmıştır.

ayrımcı politikaları yüzünden zor günler geçiren Anadolu halkı Selçuklu idaresini benimsemekte pek de zorlanmamıştır diyebiliriz. Nitekim Osman Turan (2008: 357) bu hususla ilgili şu sözleri dile getirmiştir:

“...Türkler millî ve İslâmî an’anelerin imtizacıyla çok ileri bir nizam getiriyorlardı. Selçuklu sultanları ve Türkmen beyleri Yakın-Şarkta ve hususiyetle Anadolu’da karşılaştıkları Hıristiyan din ve mezheplerine karşı takip ettikleri siyaset bu millî ve İslâmî an’aneyle dayandıktan başka devrin içtimâî şartlarına ve kendi menfaatlerine de uygun bulunuyordu. Bu sayede Anadolu’da yerli Süryanî, Ermeni ve Rum halklarını kendilerine bağlıyor; bu da Bizans’ın dini, idari ve mali tazyiklerine karşı Türk idaresini tercihe sebep oluyordu.”

Esasında dönemin kaynakları da Selçuklu sultanlarının hoşgörüsü sahibi olduklarına dair birtakım bilgiler vermişlerdir. Bu cümleden olarak Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Alp Arslan’ın, Malazgirt Savaşı sonunda rehin aldığı Bizans İmparatoru Romanos Diogenes’e karşı sergilediği merhametli tavrı, gerek İslâm gerekse Bizans, Ermeni ve Süryanî kaynaklarında açıkça dile getirilmiş ve takdir edilmiştir. (Vardan 1937: 178; Çamiçyan 1941: 76; Süryanî Mihail 1944: 27; İbnü’l Adîm 1989: 16-17; Psellos 1992: 230-231; Sevim 1998: 39; Abû’l Farac 1999: 322; Aksarayî 2000: 13; Urfalı Mateos 2000: 143; Attaleiates 2008: 168-169; Bryennios 2008: 50; Zonaras 2008: 42) Diğer taraftan Sultan Alp Arslan’ın oğlu Melikşâh da kendi iktidarı dönemine ne kadar hoşgörüsü sahibi bir sultan olduğunu kanıtlamış, bu tavrı sebebiyle de idaresindeki Hristiyan halkın gönlünde müstesna bir yer edinmiştir. (Taneri 1975: 158; Turan 2008: 361) Öyle ki; Urfalı Mateos (2000: 146), Selçuklu sultanı için “*Melikşâh, hâkimiyeti boyunca Allah’ın yardımına mazhar oldu. O, bütün ülkeleri fethetti Ermenistan’ı sulh ve asayişe kavuşturdu.*” demiştir. Çamiçyan (1941: 95) ise “*Melikşâh’ın eşi bulunmayan, adil, sulhsever, basiretli, faziletli bir zat olduğundan, Hristiyanlara ve bilhassa Ermenilere merhamet ettiğinden*” bahsetmiştir. Ayrıca Selçuklu sultanları gibi devlet idaresinde görevli beyler de hoşgörülü tavırlarıyla Anadolu halkının takdirini kazanmışlardır. Nitekim Büyük Selçuklu Sultanı Berkyaruk zamanında Doğu Anadolu’da valilik görevinde bulunan Selçuklu İsmail, Ermenilerin yaşadıkları yerlerde imar faaliyetleri gerçekleştirmiş, ruhanileri himâye etmiş ve bölgede toplanan ağır vergileri de kaldırarak halkın sevgisini kazanmıştır. (Vardan 1937: 184; Turan 2008: 362) Kısacası Selçukluların hoşgörülü tavrının Bizans’ın baskıcı yönetimi karşısında kendilerine Anadolu topraklarına yerleşmek hususunda avantaj sağladığını söyleyebiliriz.

SONUÇ

1040 Dandanakan zaferinin ardından İslâm dünyasında hızla yükselişe geçen Selçuklular, kısa süre içinde Anadolu topraklarına girmeyi ve bu topraklarda ilerlemeyi başarmışlardır. Bizans İmparatorluğu’nun XI. yüzyıldaki mevcut durumu bu hususta Selçuklular için bir avantaj olmuştur. Bizans’ın ayrımcılığa dayalı politikaları ve ordusunu ihmâl eden bir tutum içerisinde olması Anadolu halkının desteğini kaybetmesine ve bu topraklardaki savunma sisteminin ciddi bir zafiyete uğramasına sebep olmuştur. Dolayısıyla Selçuklular da bu tarihi fırsatı kullanarak, büyük bir direnişle karşılaşmadan Anadolu coğrafyasına girip ilerlemeye başlamışlardır. .

Dinamik Türkmen güçleri Selçukluların Anadolu topraklarında hâkimiyetlerini kurmalarında en büyük kozları olmuştur. Gerçekten de savaşçı yetenekleriyle dikkat çeken Türkmenler, Anadolu’ya düzenlenen gazâ ve akınlarda Selçuklu sultanlarına bulunmaz bir askerî güç imkânı sağlamışlardır. Çünkü ustaca ata binen, isabetli bir şekilde ok atabilen, oldukça cesur ve dayanıklı bir yapıya sahip olan Türkmenler, yeni yurt edinme arzusunun da verdiği şevkle Selçuklu hâkimiyetinin Anadolu toprakları üzerinde yayılmasında başlıca rol

oynamışlardır.

Selçukluların önceden Anadolu'ya düzenlenen gazâ ve akın faaliyetleri hakkında bilgi sahibi olmaları mühim bir husustur. Lakin bizzat kendilerinden birisi olan Çağrı Bey'in bu topraklara sefer düzenlemesi ayrı bir öneme sahiptir. Çağrı Bey, Dandanakan savaşından evvel, idaresindeki Türkmen kuvvetleriyle birlikte Anadolu'ya düzenlediği sefer neticesinde yalnızca mühim miktarda ganimet elde etmekte kalmamış, bu coğrafyanın kendi yaşam tarzlarına uygun olduğu, burada kendilerine engel olabilecek ciddi bir askerî gücün var olmadığı tespitinde bulunarak dönüşte de kardeşi Tuğrul Bey'e bu yönünde akınlar gerçekleştirmelerini tavsiye etmiştir.

Bizans, uyguladığı baskıcı ve ihmalkâr politikaları sebebiyle Anadolu halkının desteğini kaybederken, Selçukluların hoşgörüyü dayalı idareleri onların üzerinde olumlu bir etki bırakmıştır. Bilhassa farklı inanç ve kültürlerle karşı gösterilen saygı, Bizans'ın Ortodokslaştırma Rumlaştırma politikalarıyla yüzleşmek mecburiyetinde kalan Ermeni ve Süryanî halkı için dikkate değer bir idare şekli olmuştur.

Selçuklu ve Türkmen beyleri idarelerindeki kuvvetlerle birlikte Anadolu'ya girmelerinin ardından hızla bu topraklara yerleşmeye başlamışlardır. Bizans İmparatorluğu ise bundan sonraki süreçte Selçuklu hâkimiyetinin Anadolu'da yayılmasını engellemek adına elinden geleni yapmış, fakat bu teşebbüslerinde de başarılı olamamıştır. Nitekim Malazgirt'te büyük bir yenilgiye uğrayan Bizans, bundan sonra 1054 yılında resmen ayrıldığı batı Hristiyan dünyasının ruhani lideri papadan yardım talep etmiş bu talep üzerine Anadolu'ya gelen Haçlıları Türklere karşı kullanmayı denemiş, bazı yerleri ele geçirmişse de tam bir başarı elde edememiştir. Büyük Selçuklu Devleti'nin varisi Türkiye Selçukluları ile Miryokefalon'da (1176) karşı karşıya gelmiş ve ağır bir yenilgiye uğratılmıştır. Bu savaş ile istediğini elde edemeyen Bizans İmparatorluğu, artık saldırıdan savunma durumuna geçerek mevcut topraklarını koruma derdine düşmüş ve Anadolu'nun Türk yurdu olduğu gerçeğini kabullenmek mecburiyetinde kalmıştır.

KAYNAKÇA

- ABÛ'L-FARAC, Gregory (Bar Hebraeus) (1999). *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, (çev. Ömer Rıza Doğrul), Ankara: TTK Yay.
- AGACANOV, Sergey Grigoreviç (2006). *Selçuklular*, (çev. Ekber N. Necef / Ahmet R. Annaberdiyev), İstanbul: Ötüken Yay.
- AHMED B. MAHMUD (1977). *Selçuknâme C. I*, (haz. Erdoğan Merçil), İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- AKSARAYÎ, Kerîmüddin Mahmud-i (2000). *Müsâmeretü'l-ahbâr*, (çev. Mürsel Öztürk), Ankara: TTK Yay.
- ATTALEİATES, Mikhael (2008). *Tarih*, (çev. Bilge Umar), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yay..
- AVCI, Casim (2009). "Sugûr", *DİA*, C. 37: İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.: 473-474.
- BARTHOLD, V.V. (2006). *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, (yay. haz. Kâzım Yaşar Koprıman-İsmail Aka), Ankara: TTK Yay.
- BAŞTAV, Şerif (1971). "Malazgirt Meydan Muharebesi ve Romen Diojen", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 47: 28-41.
- BRYENNİOS, Nikephoros (2008). *Tarihlerin Özü*, (çev. Bilge Umar), İstanbul.
- ÇAMİÇYAN (1941). *Ermeniler Tarihi Selçuklular (1021-1224)*, (çev. H. Andreasyan), İstanbul, Basılmamış.
- ÇAY, Abdülhaluk-İlhami Durmuş (2002). "İskitler", *Türkler*, C. 1, Ankara: Yeni Türkiye Yay.: 575-596.
- DEMİRKENT, Işın (1982). "1071 Malazgirt Savaşına Kadar Bizans'ın Askerî ve Siyasî Durumu", *Tarih Dergisi*, S. 33: 133-146
- DEMİRKENT, Işın (1992). "Bizans", *DİA*, C. 6: İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.: 230-244.
- DİVİTÇİOĞLU, Sencer (1994). *Oğuzdan Selçuklu'ya*, İstanbul: Eren Yayıncılık.
- DURMUŞ, İlhami (2002). "İskitlerin Kimliği", *Türkler*, C. 1, Ankara: Yeni Türkiye Yay.: 620-627.
- ERSAN, Mehmet (2007). *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, Ankara: TTK Yay.
- GORDLEVSKİ, V (1988). *Anadolu Selçuklu Devleti*, (çev. Azer Yaran), Ankara: Onur Yay.
- GREGORY, Timothy E. (2011). *Bizans Tarihi*, (çev. Esra Ermert), İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- GROUSSET, René (2006a). *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, (çev. Sösi Dolanoğlu), İstanbul: Aras Yayıncılık.
- GROUSSET, René (2006b). *Bozkır İmparatorluğu*, (çev. M. Reşat Uzman), İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- GÜNDÜZ, Tufan (2009). *Bozkırın Efendileri Türkmenler Üzerine Makaleler*, İstanbul: Yeditepe Yay.
- HONİGMANN, Ernest (1970). *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, (çev. Fikret Işıltan), İstanbul: İÜEF Yay.
- HONİGMANN, Ernest (1997). "Sugûr", *İA*, C. 11, Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı Yay.: 2.
- İBNÜ'L-ADİM (1989). *Bugyetü't-taleb fi tarihi Haleb, Biyografilerle Selçuklu Tarihi*, (çev. Ali Sevim), Ankara: TTK Yay.
- İBNÜ'L-ESİR (1987). *el-Kâmil fi't târih (İslâm Tarihi)*, C. 9-10, (çev. Abdülkerim Özyayın), İstanbul: Çağrı Yay..
- KAFESOĞLU, İbrahim (1953a). "Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını (1015-1021) ve Tarihi Ehemmiyeti", *Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul: TTK Yay.: 259-274.
- KAFESOĞLU, İbrahim (1953b). *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul: Osman Yalçın Matbaası.
- KAFESOĞLU, İbrahim(1997a). "Selçuklular", *İA*, C. 10, Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı Yay.: 353-416.
- KAFESOĞLU, İbrahim (1997b). "Türkler", *İA*, C. 12/2, Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı Yay.: 142-280.
- KÂŞGARLI MAHMUD (2013). *Divanü lûgat-it Türk*, C. I-III, (çev. Besim Atalay), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, Birleştirilmiş 1. bs.
- KOCA, Salim (1997). *Dandanakandan Malazgirt*, Giresun.
- KOCA, Salim (2005). *Selçuklulara Ordu ve Askerî Kültür*, Ankara: Berikan Yay.
- KOCA, Salim (2010). *Türk Kültürünün Temelleri*, C. 2, Ankara: Kültür Yayınları.
- KOCA, Salim (2011) "Büyük Selçuklu Sultanı Melikşâh'ın Suriye, Filistin, Mısır Politikası ve Türkmen Beyi Atsız" *Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri*, Ankara: Berikan Yay.: 105-145.
- KÖYMEN, Mehmet Altay (1953). "Selçuklu Devri Türk Tarihi Araştırmaları I, Büyük Selçuklu İmparatoru Melikşah Devrine Dair Bir Eser Münasebetiyle", *Belleten*, XVII /68, Ankara: 557-604
- KÖYMEN, Mehmet Altay (1962). "Anadolu'nun Fethi", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, S. 1: 89-122.
- KÖYMEN, Mehmet Altay (1986). *Tuğrul Bey*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.

- KÖYMEN, Mehmet Altay (1998) *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara: TTK Yay.
- KÖYMEN, Mehmet Altay (2000). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi C. I*, Ankara: TTK Yay.
- KÖYMEN, Mehmet Altay (2001). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, C. III*, Ankara: TTK Yay.
- LEVTCHEKNO, M. V (1999). *Kuruluşundan Yıkılışına Kadar Bizans Tarihi*, (çev. Maide Selen), İstanbul: Özne Yay.
- MANGO, Cyril, (2011). *Bizans Yeni Roma İmparatorluğu*, (çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- MERÇİL, Erdoğan (2002). "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi", *Türkler*, C. 4, Ankara: Yeni Türkiye Yay.: 597-633.
- MİRHOOND, Mir Muhammed bin Seyyid Burhâneddîn Hândsâh (1339). *Tarih-i Ravzatu's-Safa*, C. IV, Tahran.
- MÜNECCİMBAŞI, Ahmed b. Lüffullah (2000). *Câmiu'd-Düvel Selçuklular Tarihi C. I*, (yay. Ali Öngül), İzmir: Akademi Kitabevi.
- OSTROGORSKY, Georg (1999). *Bizans Devleti Tarihi*, (çev. Fikret Işıltan), Ankara: TTK Yay..
- ÖZGÜDENLİ, Osman G. (2013). *Selçuklular Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, C. I, İstanbul: İsam Yay.
- PRİTSAK, Omeljan (1996). "Oğuz-Yabgu Devletinin Yıkılışı", (trc. Eşref Bengi Erbilen), *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 104: 93-102.
- PSELLOS, Mihail (1992). *Mihail Psellos'un Khronographia'sı*, (çev. Işın Demirkent), Ankara: TTK Yay.
- REŞİDÜDDİN, Fazlullâh (1999). *Câ'mi'üt-Tevârih*, C. II, Cüz 5, (yay. Ahmet Ateş), Ankara: TTK Yay.
- REŞİDÜDDİN, Fazlullâh (2010). *Câ'mi'üt-Tevârih (Selçuklu Devleti)*, (çev. Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş), İstanbul: Selenge Yay.
- SADRUDDİN Ebu'l-Hasan Ali İbn Nâsır İbn Ali el-Hüseyînî (1999). *Ahbâr'üd-devlet'is-Selçukiyye*, (çev. Necati Lûgal), Ankara: TTK Yay.
- SEVİM, Ali (1998). "Sıbt İbnü'l Cevzî'nin Mir'âtü'z-Zaman fi Tarihi'l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler II. Sultan Alp Arslan Dönemi", *Belgeler*, C. XIV (23), Ankara: 1-53.
- SEVİM Ali-MERÇİL Erdoğan (1995). *Selçuklu Devletleri Tarihi*, Ankara: TTK Yay.
- SEVİM, Ali (2000). *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, Ankara: TTK Yay.
- SEVİM, Ali (2002). *Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, Ankara: TTK Yay.
- SEVİM, Ali (2005). "İbnü'l Cevzî'nin el-Muntazam Fi Târih el-Ümem Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler (H. 430-485/1038-1092)", *Makaleler*, C. II, Ankara: Berikan Yay.: 437-565.
- STRECK (1997). "Avâsım", *İA*, C.2, Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı Yay.: 20.
- SÜMER, Faruk (1999). *Oğuzlar (Türkmenler)*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay.
- SÜRYANİ Mihail (1944). *Süryanî Mihail'in Vekayinâmesi (1042-1195)* (çev. H. Andreasyan), Ankara, Basılmamış.
- TANERİ, Aydın (1975). *Türk Devlet Geleneği*, Ankara: AÜDTCF Yay.
- TARHAN, Taner (2002). "Ön Asya Dünyasında İlk Türkler", *Türkler*, C. 1, Ankara: Yeni Türkiye Yay.: 597-610.
- TOGAN, Zeki Velidi (1981). *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- TURAN, Osman (1965). *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay.
- TURAN, Osman (2005). *Selçuklular ve İslâmiyet*, İstanbul: Ötüken Yay..
- TURAN, Osman (2008). *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- UÇAR, Şahin (1990). *Anadolu'da İslam-Bizans Mücadelesi*, İstanbul: İşaret Yay.
- URFALI MATEOS (2000). *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi ve Papaz Grigor'un Zeyli*, (çev. Hırant D. Andreasyan), Ankara: TTK Yay.
- VARDAN, (1937). *Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1269)*, (çev. Hrant D. Andreasyan), Tarih Semineri Dergisi, C. I (1): 153-255.
- YILDIZ, Hakkı Dursun (1980). *İslâmiyet ve Türkler*, İstanbul: Çağrı Yay.
- YILDIZ, Hakkı Dursun (1991). "Avâsım", *DİA*, C. 4: İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.: 111-112.
- YİNANÇ, Mükrimin Halil (2013). *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri, C. I*, Ankara: TTK Yay.
- YÜCEL Yaşar-SEVİM Ali (t.y). *Türkiye Tarihi, C. I*, Ankara.
- ZONARAS, Ioannes (2008). *Tarihlerin Özeti*, (çev. Bilge Umar), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.